

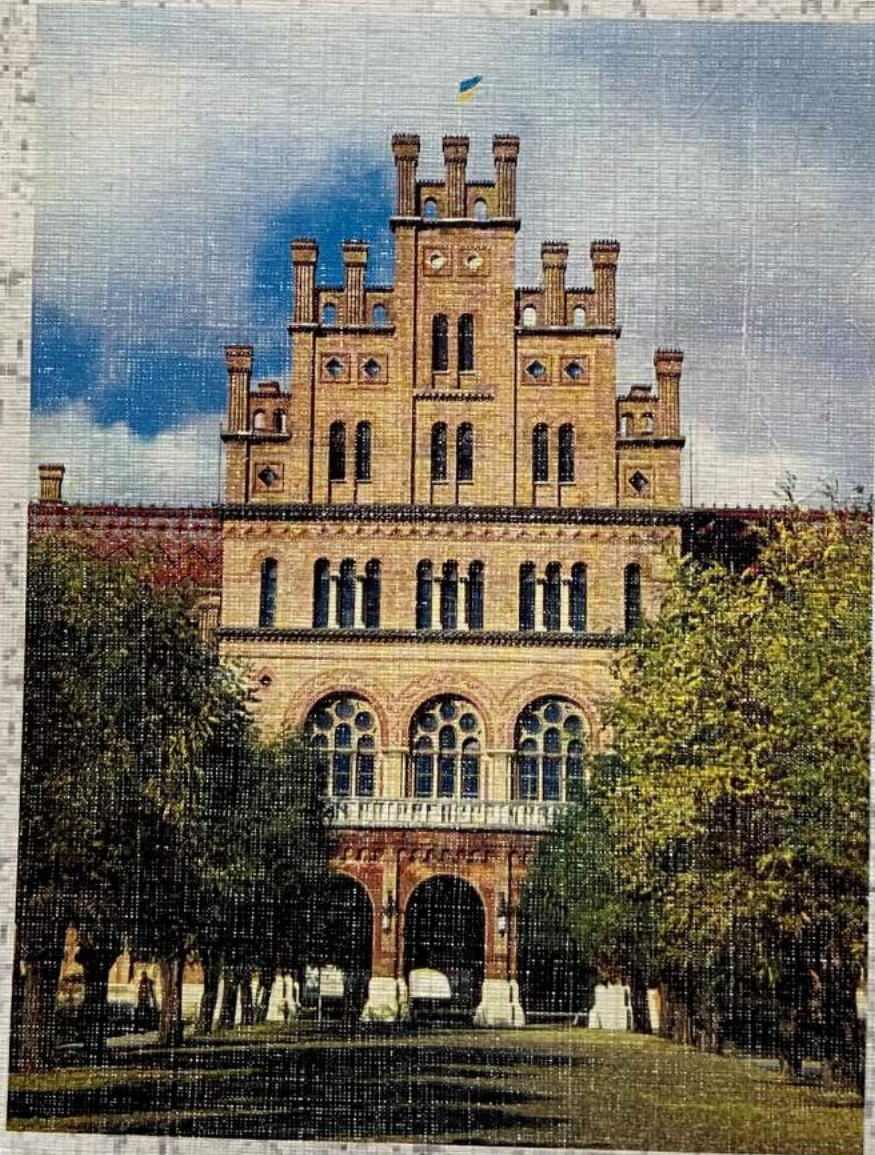
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені Юрія ФЕДЬКОВИЧА

КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових статей

Том 6

Чернівці Зелена Буковина 2003

Збірник наукових праць зареєстровано Вищою атестаційною комісією України як фахове видання із спеціальностей "Історичні науки". - (Див.: Бюлетень ВАК України. - 1999. - № 6).

Рецензенти: д.і.н., проф. Задорожний В.Є.,
д.і.н., проф. Шевчук В.П.,
д.і.н., проф. Юрій М.Ф.

Редколегія: д.і.н., проф. Ботушанський В.М. (наук. редактор),
д.і.н., проф. Алексієвець М.М.,
д.і.н., проф. Баженов Л.В.,
д.і.н., проф. Брицький П.П.,
д.і.н., проф. Гуржій О.І.,
д.і.н., проф. Даниленко В.М.,
д.і.н., проф. Добржанський О.В.,
д.і.н., проф. Коцур В.П.,
д.і.н., доц. Коцур А.П. (відповідальний секретар),
к.е.н., доц. Маниліч М.І.,
к.і.н., доц. Масан О.М.,
д.і.н., проф. Степанков В. С.,
д.і.н., проф. Щербак В.О.

*Друкується за ухвалою вченої ради Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

П-35 **Питання історії України: Збірник наукових статей.** – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – Т. 6. – 368 с.

ISBN 966-7123-88-X

У пропонованому збірнику наукових праць, присвяченому 80-річному ювілею проф. П.В. Михайлини, вміщено статті, повідомлення, документи з різних аспектів багатомістової історії України та її регіонів. Крім матеріалів про ювіляра, тут відображено питання соціально-економічного і суспільно-політичного становища українських земель в різні періоди, життя селян, міщан, купців, козаків, шляхти, духовенства, інтелігенції, студентів тощо, становище жінки в суспільстві. Є і матеріали стосовно української державності, національно-визвольного, громадського рухів, еміграції і депортацій, освіти, науки, культури, релігії і церкви, видавничої і бібліотечної справи, міжнародних зв'язків, сучасних перетворень в Україні. Ряд праць присвячено видатним постатям України, решта – з історіографії, джерелознавства, історичного краєзнавства, допоміжних історичних дисциплін. Окремий розділ присвячено історії Буковини.

Для науковців, вчителів шкіл, викладачів ВНЗ, краєзнавців, усіх шанувальників вітчизняної історії.

In the following collection of scientific works a great number of articles, reports, documents from different aspects of centuries-old Ukraine and its regions are given. This collection is dedicated to the eightieth anniversary of prof. P.V. Mykhailyna. Besides materials about jubilee person, we can see depicted many questions of sociopolitical and social and political situation of Ukrainian lands during different periods, the life of peasants, bourgeois, merchants, Cossacks, gentry, clergy, intelligentsia, students etc., situation of a woman in society. There are also materials concerning Ukrainian state organization, national-liberation movements, social movements, emigration and deportation, education, science, culture, religion and church, publishing and library activities, international relations, contemporary transformations in Ukraine. A number of works are dedicated to prominent figures of Ukraine, the rest of the works – concerning historiography, source study, historical study of local lore, supplementary historical disciplines. A separate chapter devoted to history of Bukovyna.

Recommended for researchers, teachers in schools, teachers in institutes of higher education, teachers of local lore, for all admirers of native history.

ББК 63.3 (4УКР) я-43

*Зважаючи на свободу наукової творчості, редколегія бере до публікації й статті тих авторів,
думки яких не в усьому поділяє.*

ченість фінансовими ресурсами, рівень розвитку спеціалізації та кооперації праці, рівень організації робіт, соціально-моральний та психологічний клімат у суспільстві та в колективах. По всіх названих складових потенціалу у розглядуваний період виникло велике відставання від високорозвинутих країн.

Верховна Рада України 3 серпня 1990 р. прийняла Закон "Про економічну самостійність" [1], а в листопаді - постанову "Про проекти концепції та програму переходу Української РСР до ринкової економіки" [8]. Внаслідок цього в даному аспекті, весь науковий потенціал республіки підпорядковувався українському керівництву. А до того часу, 72% працівників, зайнятих у сфері науки і техніки були підпорядковані різним союзним міністерствам і відомствам. Однак прийняття цього закону вже не могло покращити ситуації ні в соціально-економічній сфері, ні в галузях науки зокрема.

У 1980-х роках робилися неоднаразові і, на жаль, безуспішні спроби здійснити в країні реформування системи управління науково-технічним прогресом. Було здійснено ряд заходів щодо дальшого підвищення ефективності виробництва, вдосконалення програмно-цільових методів планування, забезпечення управління науково-технічним прогресом, створення міжгалузевих науково-технічних комплексів, опорних пунктів та інженерних центрів [4]. Але все це мало характер лише поверхневих заходів. У 1987 - 1990 рр. проведено найкрупнішу таку акцію - переведення всіх науково-технічних організацій на повний господарський розрахунок і самофінансування, згідно з постановою ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР "Про переведення наукових організацій на повний господарський розрахунок і самофінансування" [3]. Результатом було погіршення і без того скрутного становища галузей науки.

Неупереджений аналіз причин провалу всіх здійснених у минулому економічних експериментів, і зокрема, в науковій сфері, показує, що джерела цих причин - у базисних відносинах, у порушенні корінних економічних і соціальних інтересів учасників творчого процесу. Відомий ідеологічний постулат говорив про те, що при соціалізмі праця має безпосередньо суспільний характер, а її результати прямо і безпосередньо вливаються до суспільного багатства. Насправді протягом багатьох десятиліть здійснювалося примусове, нічим не виправдане відчуження інтелектуальної власності від її творця. Протягом багатьох років і в масових масштабах проводилася своєрідна експропріація інтелектуальної власності [10].

Підсумовуючи вищевказане можна сказати, що саме у формі власності, особистій безвідповідальності, відсутності стимулювання - вседержавній спрямованості на ідеологію, а не на людину крилася основна причина низького рівня розвитку

науки в командно-адміністративній системі управління колишнього Радянського Союзу та України зокрема.

Джерела та література

1. Закон УРСР "Про економічну самостійність УРСР" 3 серпня 1990 р. 2. Постанова Верховної Ради УРСР "Про проекти концепції та програми переходу УРСР до ринкової економіки" листопад 1990 р. 3. Постанова ЦК КПРС і ради Міністрів "Про переведення наукових організацій на повний господарський розрахунок і самофінансування" 1987 р. 4. Білорус О., Козаченко С., Майданович О. Економічна стратегія суверенної України: пріоритети та імперативи технологічного оновлення і зростання // Економіка України. - 1991. - №12. - С. 11 - 20. 5. Всесвітня історія. Новітні часи. 1945 - 1996 / Бураков Ю. В., Кипаренко Г. М., Мовчан С. П., Мороз Ю. М. - К.: Генеза, 1996. - 111 с. 6. Головка С. В. Історія України. - К.: Либідь, 1992. - 432 с. 7. Климко Г. Н., Нестеренко В. П. Основи економічної теорії. : Політ. економічний аспект. - К.: Вища школа, 1994. - 81 с. 8. Лановик Б. Д., Матисякевич З. М., Матейко Р. М. Економічна історія України і світу. - К.: Вікар, 1999. - 697 с. 9. Мочерний С. В. Основи економічної теорії. - Тернопіль: Тарнекс, 1993. - 134 с.

Роман Офіцинський
(Ужгород)

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ (1992—2002): ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ПОДІЄВИЙ ХРОНОМЕТРАЖ

Розвиток України 1992—2002 рр. як етносоціального організму, зміцнілого після п'ятилітньої депресії завдяки реальним реформаторським крокам, як зазначалося не раз [5, с. 3-4, 26, 35, 60; 66; 2, с. 292], підпорядковується певним циклічним закономірностям. На 1992 р. припало світове дипломатичне визнання, перша в історії держави зарубіжна кредитна лінія в 50 млн. канадських дол. Запроваджуються купони багаторазового використання і виведено з обігу карбованці СРСР, російські парламентарії витягли з колоди довготривалу „кримську карту”. На зміну перехідному голові уряду Вітольду Фокіну (жовтень 1990 - жовтень 1992) прийшов Леонід Кучма (жовтень 1992 - вересень 1993). У 1993 р. на чолі Національного банку з'являється „антиінфляційна надія України” Віктор Ющенко. За межами правового поля опинилася тоталітарна релігійна секта „Біле брат-спричинив велику політичну кризу, в результаті якої досягнуто компромісу - дострокові вибори Президента і Верховної Ради, де головував коло-ричний Іван Плющ (грудень 1991 - травень 1994). Обов'язки прем'єра виконував чільний представник Донбасу - Юхим Звягільський (жовтень 1993 - червень 1994).

Наступного 1994 р. вперше на зимовій Олімпіаді в Ліллекхамері прозвучав гімн України на честь чемпіонки-фігуристки Оксани Баюл. На постра-

донському просторі дебютувала передача президентської влади: Леонід Кучма перебрав кермо державного управління від Леоніда Кравчука, котрий майже під занавіс остаточно зафіксував без'ядерний статус на тристоронній зустрічі лідерів США, Росії та України в Москві, а також запропонував нового прем'єра — Віталія Масола (червень 1994 — березень 1995 р.). Сформовано й новий склад парламенту з амбіційним спікером — Олександром Морозом. Конституційний договір 1995 р. засвідчив, що Президент і Верховна Рада вийшли на фінішну пряму доленосного етапу важких політичних реформ. До того ж Україна вивела на навколосезонну орбіту перший вітчизняний супутник „Січ-1”, ввійшовши в когорту космічних держав. Із березня 1995 до травня 1996 р. прем'єрська ноша належала Євгену Марчуку.

1996 р. перед небезпекою всезагального краху почали виникати ситуації несподіваної узгодженості гілок влади. У день, коли до Росії було перевезено останні боеголовки (1 червня 1996 р.), Україна проголосила себе без'ядерною державою де-факто. Далі прийняли нову Конституцію (28 червня) і вдало запровадили гривню (2 вересня), обрали Конституційний суд (розпочав роботу у січні 1997 р.). Почався період стабілізації, сповнений настроєм упевненості у власних силах і готовності до рішучих дій. Крім того, в Атланті відбувся триумф українського літнього олімпізму. 23 медалі, з яких 9 золотих, принесли Україні загальне 9 місце у світі. (На жаль, Сідней-2000 виявився нещедрим 19 місце). Нового главу уряду, впливового вихідця з Дніпропетровщини Павла Лазаренка (травень 1996 — червень 1997) швидко оцінили не лише у своїй державі. Подією року визнано антоновську „сімдесятку” — найкращий у світі середній транспортний літак. Високий науковий потенціал України зауважили англійці, безкоштовно передавши антарктичну станцію „Фарадей” (нині українська станція „Академік Вернадський”).

Після введення в дію нової Конституції відбулися значні державотворчі перетворення. Будучи унітарно-централізованою державою, Україна у 1996—1997 рр. суттєво зміцнила процес утвердження демократії інститутами Уповноваженого Верховної Ради з прав людини і Конституційним Судом, а також ратифікацією Європейської конвенції з прав людини і запровадженням змішаної (мажоритарно-пропорційної) системи парламентських виборів. У 1997 р. Україна досягла, мабуть, найбільш вражаючих успіхів у зовнішній політиці. Україна і Росія уклали угоди з питань Чорноморського флоту і своїх двосторонніх відносин (31 травня). Довголітню дипломатичну напруту зупинив і договір з Румунією. Також Україна і НАТО підписали угоду „Про особливе партнерство” (9 липня). Відтоді щорічно Україна бере участь у сотнях військових заходів разом із членами Північноатлантичного альянсу, приміром, вона приєдналася

до договору „Відкрите небо”.

Найцікавішою подією 1997 р. став політ на американському „Шаттлі” першого космонавта незалежної України Леоніда Каденюка (19 листопада — 2 грудня). Того ж року злетів Ан-140 — пасажирський літак нового покоління, гідна заміна Ан-24. Взяв старт і новий прем'єр-міністр Валерій Пустовойтенко, який виявився рекордсменом десятиліття у прем'єрському ранзі за часовими параметрами (липень 1997 — листопад 1999). Йому припали серйозні економічні, техногенні та природні катастрофи 1998 р., у т.ч. серпневий фінансовий обвал і листопадовий паводок у Закарпатті, а також світлі сторінки 1999 р., пов'язані з успішним запуском вітчизняного ракетносія „Зеніт 3SL” за міжнародною програмою „Морський старт” та вітчизняного супутника „Оксан-0”, виведеного на орбіту ракетою „Зеніт-2”, і виробкою першого зливку (5 кг 721 г) вітчизняного рудного золота на золотодобувній фабриці в Мужіві (Закарпатська область). Між іншим, про наміри стати золотодобувною державою Україна оголосила ще 1991 р. Тоді блискавично золотодобувні фірми Південно-Африканської Республіки оприлюднили заяву, де запевнили, що не хвилюються з приводу цих планів, позаяк прогнозували появу власного українського золота тільки через 10-20 років.

Магістральний напрямок стратегічного розвитку політичної сфери України даного періоду — перехід від посттоталітаризму через авторитаризм до демократії [4, с. 41]. Президентські 1999 р. і парламентські вибори 1998 і 2002 р., хоча і мали недоліки, почали сприйматися як механізм передачі політичної влади. Причому 29 березня 1998 р. вперше в історії українського парламентаризму Верховну Раду обрано на засадах змішаної (пропорційно-мажоритарної) системи, яка відкрила шлях політичній структуризації суспільства і спробам сформувати політично відповідальну владу. Резонансна „спікеріада” 1998 р. забрала у держави два місяці законотворчості (обранцем долі — Головою — виявився Олександр Ткаченко, замінений внаслідок січневої „оксамитової революції” 2000 р. другою каденцією Івана Плюща), а у 2002 р. — два тижні (Володимир Литвин). Хоча звинувачення на адресу глави держави Леоніда Кучми в листопаді 2000 р. — квітні 2001 р. («касетний скандал») не були підтверджені, громадська думка України сфокусувалася на реально існуючих проблемах демократії: свободі слова, захисту журналістів від протиправних посягань, удосконалення контролю за діяльністю правоохоронних структур тощо.

15 грудня 2000 р. Україна закрила Чорнобильську атомну станцію і перегорнула одну з найбільш трагічних сторінок у своїй історії. Своє „вагоме” слово сказали тогоріч і військові. 20 квітня за 90 км від м.Бровари, що на Київщині, з полігону запустили тактичну ракету класу „Зем-

ля—Земля”. Політ пройшов у некерованому режимі на відстань, тричі довшу запланованої. Ракета влучила у цегляний будинок у Броварах і проткнула його з дев’ятого поверху по другий, наче гігантський лом. Троє мешканців загинуло, трьох поранило. Через кілька місяців, у червні-липні, спалахнула токсикодермія внаслідок масового отруєння жителів сіл Болеславчик, Чаусово-1, Підгір’я та Мічуріно Первомайського району Миколаївської області (понад 400 хворих). Причина — недбалість в охороні місць утилізації залишків ракетного палива — гептилу. У наступні роки пригоди здебільшого мали небесне походження. У жовтні 2001 р. з кримського полігону з вини української протиповітряної оборони у Чорне море упав російський авіалайнер з ізраїльськими пасажирами на борту, а наприкінці липня 2002 р. на авіаційних урочистостях у Скнилові, окраїні Львова, загинуло майже 80 осіб, поранено близько двохсот.

У 2001 р. зусиллями вищого державного керівництва демократія в Україні зробила крок уперед, який за обсягом порівнянний з демократизацією початку 1990-х рр. Мова йде про зміцнення свободи слова, «малу судову реформу», схвалення до десятка кодифікованих актів, які від 1995 р. виступали об’єктом зобов’язань України перед Радою Європи у сфері правової реформи, а також нового закону про парламентські вибори, що ускладнив використання «адміністративного ресурсу» (дуже помітного на попередніх виборах і на всеукраїнському референдумі 16 квітня 2000 р., що замислювався як перший серйозний крок на шляху політичної реформи) і підкуп виборців. На прем’єрському посту Віктора Ющенка (грудень 1999 — квітень 2001) змінив Анатолій Кінах.

Форма правління набула виражених ознак парламентсько-президентської республіки [3, с. 204-207, 221-224, 240-249, 279-285]. У попередні роки Україна визначалась як: із грудня 1991 до червня 1995 р. — парламентсько-президентська з деякими елементами радянської форми правління; за Конституційним Договором між Президентом і Верховною Радою 8 червня 1995 р. і до введення в дію нової Конституції — жорсткою президентською республікою. У той же час встановлена парламентсько-президентська форма правління в Україні суттєво відрізняється від класичних «змішаних» республік. Зокрема, розуміння проблеми відсутності інституту парламентської відповідальності призвело до проведення 16 квітня 2001 р. всеукраїнського референдуму, більшість запитань якого стосувалося реформи владної моделі. Однак їх не було втілено у життя. Крім того, Уряд не відіграє самостійної політичної ролі, його затіняє Адміністрація Президента України, правовий статус якої станом на 2002 р. не визначили не лише конституційно, але й на рівні звичайного закону.

Перші десять років „постсовєтської трансформації” — невід’ємної складової найновішої історії України — завершуються розповіддю про парламентські та місцеві вибори 2002 р. для Ярослава Грицака [1], представника зорієнтованої на сучасне європейське та світове суспільство знавство теєї вітчизняної історіографії. Голосування 31 березня закрило найновіший період, засвідчивши декілька виразних і стабільних тенденцій, що оприявнилися за дванадцять років умовної демократії та позірної незалежності. Те, що в новому парламенті проти попереднього частка комуністичної фракції зменшилася з 25% до 15%, — не просто коливання виборчих уподобань, а певна трансформаційна тенденція: повільне, але неухильне усування комуністів від влади. Іншою важливою рисою виборів є те, що вони пройшли за цілком нових міжнародних обставин. Після терористичного нападу на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 р. уявлення про посткомуністичний простір як джерело постійної напруги та загрози для світової геополітичної стабільності відійшло у минуле.

В кожному разі в уяві Я.Грицака, вибори-2002 ніби завершили прощання України з її драматичною історією „короткого двадцятого століття” (1914-1991). Україна вступила в період, у якому не буде великих воєн, походів через Збруч чи Дніпро, повстань у Гуляйполі чи на Волині, національних зривів і ентузіазму трудящих, голодоморів, битв за урожай і ще багато чого такого, про що цікаво читати, але в чому краще не брати безпосередньої участі. Звісно, це не кінець подієвої історії. Вона в Україні не припиниться: пропадатимуть журналісти, гинуть шахтарі, закриватимуться газети, чинитимуться замах на політиків і „наїзди” на опозиціонерів. І раз на чотири чи вісім років мінятимуться президенти і парламент, зіронізував учений.

До речі, 1994 р., під час найгострішої пострадянської політичної кризи, британський посол у Києві нагадав про „парадокс джмеля”: згідно з законами аеродинаміки, джміль не може літати, але таки літає. За багатьма ознаками політологічних теорій, серце незалежної України давно вже мало б зупинитися, проте вона існує.

Джерела та література

1. Грицак Я. Двадцять дві України // Критика. — 2002. — Ч. 4. — с.6. 2. Кремень В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе (Проблеми суспільної трансформації). — К.: Друкарство, 1999. — С. 292. 3. Лемак В. Теорія держави для юристів і політологів. — Ужгород: Міська друкарня, 2001. — С. 204-207, 221-224, 240-249. 279-285. 4. Політична система сучасної України: особливості становлення, тенденції розвитку / За ред. Ф.Рудича. — К.: Парламент. Вид-во, 2002. — С.41. 5. Ткаченко В., Реєнт О., Головатюк В. Україна: проблеми самоорганізації: Начерки новітньої доби. — К.: Ін-т історії України НАНУ, 1996. — С. 3-4, 26, 35, 60, 66.